

O‘QUVCHILAR MOTIVATSIYASINING FIKRLASH JARAYONLARINI RIVOJLANISHIDAGI O‘RNI

Samarova Shoxista Rabidjanovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Pedagogika fakulteti psixologiya kafedrası, dotsenti

Orcid ID: 0009-0004-1235-4970 Email: shohista.samarova71@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21904001>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilar motivatsiyasining o‘smirlik davrida fikrlash jarayonlari rivojlanishidagi o‘rni pedagogik-psixologik jihatdan tahlil qilingan. O‘smirlik davri shaxsning kognitiv, emotsional-irodaviy va motivatsion sohalari faol shakllanadigan murakkab rivojlanish bosqichi bo‘lib, bu davrda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, sababiy tahlil qilish qobiliyati, refleksiv baholashi, tizimli va prognozli fikrlashi motivatsiyaning tarkibiy, harakatlantiruvchi va yo‘naltiruvchi omil sifatidagi o‘rni bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi. Maqolada motivatsiya fikrlash jarayoniga tashqaridan ta‘sir etuvchi omil sifatida emas, balki uning ichki tarkibiy qismi va rivojlanish mexanizmi sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, fikrlash jarayonlari, motivatsiya, o‘quv motivi, bilishga qiziqish, refleksiya, tizimli fikrlash, sababiy tahlil, prognozlash, psixodiagnostika, psixokorreksiya, motivatsiyaning o‘rni, tayanch omil.

Аннотация: В данной статье с педагогико-психологической точки зрения анализируется роль мотивации учащихся в развитии мыслительных процессов в подростковом возрасте. Подростковый возраст — это сложный этап развития, в котором активно формируются познавательная, эмоционально-волевая и мотивационная сферы личности, и в этот период развиваются самостоятельное мышление учащихся, способность к причинно-следственному анализу, рефлексивная оценка, систематическое и прогностическое мышление, неразрывно связанные с ролью мотивации как структурного, движущего и направляющего фактора. В статье мотивация рассматривается не как фактор, влияющий на мыслительный процесс извне, а как его внутренняя составляющая и механизм развития.

Ключевые слова: подростковый возраст, мыслительные процессы, мотивация, мотив обучения, интерес к знаниям, рефлексия, систематическое мышление, причинно-следственный анализ, прогнозирование, психодиagnostika, психокоррекция, роль мотивации, поддерживающий фактор.

Abstract: This article analyzes the role of students' motivation in the development of thinking processes in adolescence from a pedagogical and psychological perspective. Adolescence is a complex stage of development in which the cognitive, emotional-volitional and motivational spheres of a person are actively formed, and during this period, students' independent thinking, the ability to make causal analysis, reflexive assessment, systematic and predictive thinking develop inextricably linked to the role of motivation as a structural, driving and guiding factor. The article considers motivation not as a factor influencing the thinking process from the outside, but as its internal component and development mechanism.

Keywords: adolescence, thinking processes, motivation, learning motive, interest in knowledge, reflection, systematic thinking, causal analysis, forecasting, psychodiagnosics, psychocorrection, the role of motivation, supporting factor.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida o‘quvchilarning bilimlarni mexanik tarzda o‘zlashtirishi emas, balki ularni mustaqil tahlil qilishi, sabab-oqibat bog‘liqliklarini anglay olishi, yangi vaziyatlarda qo‘llay bilishi va o‘z fikrini asoslay olishi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda fikrlashning rivojlanishi faqat intellektual imkoniyatlar bilan emas, balki o‘quvchining motivatsion sohasi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi, bilim olishga qiziqishi, muvaffaqiyatga intilishi va o‘zini namoyon qilish ehtiyoji bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Shu o‘rinda motivatsiyani shunchaki fikrlashga hamroh bo‘luvchi tashqi shart emas, balki uning rivojlanish jarayonida markaziy o‘rin egallovchi ichki tayanch sifatida ko‘rish zarurati yuzaga keladi.

O‘smirlik davri 7–9-sinf o‘quvchilari hayotida shaxsiy o‘zlikni anglash, mustaqillikka intilish, tengdoshlar orasida o‘z o‘rnini topish, kelajak haqida o‘ylash va o‘z imkoniyatlarini baholash kuchayadigan davrdir. Mazkur bosqichda o‘quvchining fikrlash jarayonlari yanada murakkablashib, oddiy eslab qolish va takrorlashdan tahlil qilish, umumlashtirish, dalillash, prognozlash va refleksiv baholashga o‘tadi. Biroq

bunday fikrlash jarayonlari o‘z-o‘zidan rivojlanmaydi, balki kuchli ichki motivlar, ijobiy ta’limiy muhit, pedagogik qo‘llab-quvvatlash va shaxsiy faollik asosida shakllanadi. Aynan shu nuqtada motivatsiya fikrlash rivojlanishining nafaqat harakatlantiruvchi kuchi, balki uning tarkibiy asosi sifatidagi o‘rni namoyon bo‘ladi.

Shu nuqtai nazardan o‘quvchilar motivatsiyasining fikrlash jarayonlari rivojlanishidagi o‘rnini o‘rganish yosh va pedagogik psixologiyaning dolzarb ilmiy-amaliy muammolaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi. Tadqiqotning maqsadi o‘quvchilar motivatsiyasining o‘smirlik davrida fikrlash jarayonlari rivojlanishidagi o‘rnini pedagogik-psixologik jihatdan tahlil qilish hamda o‘quvchilarda mustaqil, tizimli, refleksiv va prognozli fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari. Tadqiqotda o‘smirlarning fikrlash jarayonlari rivojlanishida motivatsiyaning tutgan o‘rnini aniqlash, o‘quv motivatsiyasi va bilishga qiziqishning fikrlash rivojlanishidagi o‘rnini ochib berish, muvaffaqiyatga intilish va o‘zini namoyon qilish ehtiyojining tizimli hamda refleksiv fikrlashdagi o‘rni va mexanizmini asoslash, 7–9-sinf o‘quvchilarida fikrlash jarayonlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik-psixologik mexanizmlarni aniqlash vazifalari belgilandi.

Nazariy-metodologik asoslar. Psixologiya fanida motivatsiya shaxs faoliyatini harakatga keltiruvchi, unga yo‘nalish beruvchi va uning barqarorligini ta’minlovchi ichki psixologik kuch sifatida talqin qilinadi. Motivlar shaxsning ehtiyojlari, qiziqishlari, maqsadlari, qadriyatlari va ijtimoiy tajribasi bilan bog‘liq holda shakllanadi. O‘quv faoliyatida motivatsiya o‘quvchining bilim olishga munosabati, darsdagi faolligi, mustaqil izlanishi, savol berishga intilishi, xatolarini tuzatishi va yangi bilimlarni egallashga bo‘lgan ichki ehtiyoji orqali namoyon bo‘ladi.

L.S. Vigotskiy bolaning intellektual rivojlanishini ijtimoiy muhit, nutq, muloqot va ta’limiy ta’sir bilan bog‘liq holda izohlagan. A.N. Leontyev faoliyat nazariyasida motiv va maqsad o‘rtasidagi munosabatni shaxs rivojlanishining asosiy psixologik mexanizmlaridan biri sifatida talqin etgan. S.L. Rubinshteyn esa tafakkur inson faoliyatida yuzaga keladigan muammoli vaziyatlarni hal qilish jarayonida shakllanishini ta’kidlagan. Ushbu nazariy yondashuvlarni umumlashtirib aytish mumkinki, motivatsiya fikrlash jarayoniga tashqaridan qo‘shiladigan qo‘shimcha omil emas, balki uning tarkibiy qismi va rivojlanish manbai sifatida markaziy o‘rin tutadi — o‘quvchining fikrlash jarayoni uning motivatsion holatidan ajralgan holda mavjud bo‘la olmaydi.

O‘smirlik davrida motivatsion soha murakkab va ko‘p qatlamli xarakterga ega bo‘ladi. Bu davrda o‘quvchi uchun faqat baho olish yoki o‘qituvchi talabini bajarish emas, balki o‘zini namoyon qilish, tengdoshlari orasida e’tirof etilish, mustaqil fikrga ega bo‘lish, kelajakdagi maqsadlarini aniqlash, o‘zining qobiliyatlarini sinab ko‘rish kabi motivlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli o‘smirlarning fikrlash jarayonlarini rivojlantirishda motivlarning tutgan o‘rnini va ularning ichki tuzilishini hisobga olish zarur.

Motivatsion omillarning fikrlash jarayonlariga ta’siri. O‘smirlarning fikrlash jarayonlarida markaziy o‘rin tutuvchi omillardan biri bilishga qiziqish hisoblanadi. Bilishga qiziqish mavjud bo‘lgan o‘quvchi yangi ma’lumotni faqat yodlab olishga emas, balki uning mazmunini tushunishga, sabablarini izlashga, boshqa bilimlar bilan bog‘lashga va mustaqil xulosa chiqarishga intiladi. Bunday o‘quvchilarda tizimli fikrlash, integrativ yondashuv va sababiy tahlil qilish qobiliyati nisbatan faol rivojlanadi.

Muvaffaqiyatga erishish motivi ham fikrlash jarayonlarida muhim o‘rin egallaydi. Agar o‘quvchi o‘z oldiga aniq maqsad qo‘ysa, natijaga erishishga intilsa va o‘z mehnati natijasini qadrlasa, u murakkab topshiriqlardan qochmaydi, aksincha, ularni tahlil qilishga, yechim izlashga va o‘z fikrini asoslashga harakat qiladi. Bunday holatda fikrlash jarayoni faol, izchil va maqsadga yo‘naltirilgan tus oladi.

O‘zini namoyon qilish ehtiyoji o‘smirlik davrida kuchli namoyon bo‘ladigan motivlardan biri bo‘lib, bu ehtiyojning fikrlash rivojlanishidagi o‘rni ijodiy va mustaqil fikrlashni faollashtirishda namoyon bo‘ladi. O‘smir tengdoshlari, o‘qituvchilari va ota-onalari oldida o‘zining qobiliyatini ko‘rsatishga, mustaqil fikr bildirishga va ijtimoiy jihatdan e’tirof etilishga intiladi. Agar ta’lim jarayonida bunday ehtiyoj ijobiy yo‘naltirilsa, u o‘quvchining ijodiy fikrlashi, muloqotdagi faolligi va tahliliy yondashuvining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Ijtimoiy motivlarning o‘rni ham o‘smirlarning fikrlash rivojlanishida kam emas. Guruhda ishlash, bahs-munozaralarda ishtirok etish, tengdoshlar fikrini eshitish va o‘z pozitsiyasini himoya qilish o‘quvchining mantiqiy dalillash, tanqidiy baholash va refleksiv tahlil ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu bois dars jarayonida hamkorlikka asoslangan metodlardan foydalanish o‘quvchilarning fikrlash faolligini oshiradi.

O‘zini o‘zi rivojlantirish motivi esa fikrlash jarayonlarining eng yuqori darajada rivojlanishida alohida, ustuvor o‘rin tutadi. Bunday motivga ega o‘quvchi o‘z bilimlaridagi kamchiliklarni anglaydi, xatolarini tahlil qiladi, qo‘shimcha ma‘lumot izlaydi va o‘z fikrlash uslubini takomillashtirishga harakat qiladi. Bu esa refleksiya, mustaqil fikrlash va prognozlash qobiliyatining rivojlanishiga bevosita bog‘liq bo‘lib qoladi.

Yuqorida ko‘rib chiqilgan motiv turlarini umumlashtirsak, ularning har biri fikrlash jarayonining alohida bir bosqichida yoki komponentida o‘ziga xos o‘rin egallaydi: bilishga qiziqish — tushunish va tahlilda, muvaffaqiyatga intilish — izchillik va maqsadga yo‘nalganlikda, o‘zini namoyon qilish — ijodkorlik va mustaqillikda, ijtimoiy motivlar — dalillash va tanqidiy fikrlashda, o‘zini-o‘zi rivojlantirish motivi esa — refleksiya va prognozlashda namoyon bo‘ladi. Demak, motivatsiya fikrlash jarayonining yagona, bir xil ta‘sir ko‘rsatuvchi omili emas, balki uning turli komponentlarida turlicha o‘rin tutuvchi ko‘p qirrali tizim hisoblanadi.

Xulosa. O‘smirlik davrida fikrlash jarayonlarining rivojlanishi motivatsiyaning markaziy o‘rin tutgan murakkab pedagogik-psixologik jarayon hisoblanadi. Bilishga qiziqish, muvaffaqiyatga intilish, o‘zini namoyon qilish ehtiyoji, ijtimoiy e‘tirofga intilish va o‘zini o‘zi rivojlantirish motivlari o‘zlarining fikrlash tizimidagi o‘rniga ko‘ra o‘quvchilarning tizimli, sababiy, integrativ, refleksiv va prognozli fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu sababli ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning motivatsion sohasini rivojlantirish fikrlash jarayonlarini faollashtirishning muhim sharti sifatida qaralishi lozim. Motivatsiyaning fikrlash rivojlanishidagi bunday markaziy o‘rnini hisobga olib, o‘smirlarning fikrlash jarayonlarini rivojlantirish uchun ta‘lim jarayoni motivatsion qo‘llab-quvvatlash, muammoli o‘qitish, refleksiv tahlil, hamkorlikdagi faoliyat va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida tashkil etilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vigotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Pedagogika, 1982.
2. Leontyev A.N. Faoliyat. Ong. Shaxs. – Moskva: Politizdat, 1975.
3. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari. – Moskva: Pedagogika, 1989.
4. Bojovich L.I. Shaxs va uning bolalik davrida shakllanishi. – Moskva: Prosveshcheniye, 1968.
5. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 1950.
6. Elkonin D.B. Yosh davrlari psixologiyasi. – Moskva: Akademiya, 2001.
7. G‘oziyev E.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010.
8. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
9. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
10. Nishonova Z.T., Alimova G.K. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi. – Toshkent: TDPU, 2017.